

УДК 821.161.2

ОЛЕНА ІЩЕНКО

м. Суми

HeleneIshchenko@ua.fm

ХУДОЖНЄ ВІДОБРАЖЕННЯ ТОПОСУ ДІМ У РОМАНАХ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

Стаття присвячена дослідженню специфіки художнього відображення топосу дім у романах М. Дочинця. З'ясовано, що образ дому в романах М. Дочинця представлений як локальний простір та як символ психологічного стану комфорту, захищеності, духовної рівноваги тощо; проаналізовано особливості художньої реалізації хронотопічної моделі Свій/Чужий простір у творенні психопортрета героїв.

Ключові слова: топос дім, анти-дім, Свій/Чужий простір, психопортрет героя, роман.

У сучасному літературно-критичному дискурсі набувають актуальності дослідження топосу дім у побутовому, соціальному та духовному аспектах. Спираючись на праці відомих учених (М. Бахтіна, Н. Копистянської, Д. Ліхачова, Ю. Лотмана, В. Топорова та ін.), вітчизняні дослідники В. Бібік, О. Вещикова, Г. Випасняк, В. Сікорська та ін. зверталися до питання семантичного наповнення топосу дім у художньому тексті.

Український прозаїк М. Дочинець приділяє особливу увагу взаємозв'язку героїв із навколишнім середовищем, наголошуючи на пріоритетному значенні місця у життєдіяльності героїв. Такий підхід письменника перспективний, адже, на думку Н. Копистянської, простір «є не тільки місцем та тлом дії, а й чинником, який впливає на людську свідомість, почуття, формує характер, фізичне і духовне обличчя дитини та дорослої особи...» [9, 86]. На сьогодні творчість М. Дочинця потребує ґрунтовних досліджень хронотопічної організації. Мета нашої статті – на прикладі топосу дім проаналізувати специфіку художнього освоєння хронотопічної моделі Свій/Чужий простір у творенні психопортрета головних героїв романів «Вічник. Сповідь на перевалі духу», «Світован. Штудії під небесним шатром», «Горянин. Води Господніх русел», «Мафтей. Книга, написана сухим пером».

Поняття «свій» і «чужий» відносно літературознавчої категорії хронотопу, за Н. Копистянською, слід розглядати не в значенні приналежності людині, а як «відповідність її духовним чи матеріальним потребам» [9, 127]. Дихотомічна модель Свій/Чужий реалізується у романах М. Дочинця завдяки поділу худож-

нього простору на окремі частини (топоси). «Під своїм топосом, – зазначає Л. Горболіс, – розуміємо таку просторову характеристику зображених у художньому творі подій (явищ), що визначає перебування героя у його межах як логічний і закономірний “факт”, ґрунтований на утривавлених у часі й перевірених досвідом прадавніх зв'язках персонажа зі структурними складовими простору» [2, 132]. У прозі письменника яскраво виокремлюється хронотоп дому, ріки, дороги, лісу, гори тощо, які, залежно від індивідуальних особливостей героїв та сюжетного контексту, ідентифікуються як Свої (дім) або Чужі (анти-дім) [11].

У романах М. Дочинця топос дім має традиційне значення «свого, безпечного, культурного простору, який охороняють боги» і протиставляється *анти-дому* – «чужому, диявольському простору, місцю тимчасової смерті, потрапляння до якого рівнозначне подорожі до потойбічного світу» [10, 314]. Оскільки в основі ідеї дому «лежить архетип крові – зв'язаності членів родини кривими узами» [12, 73], письменник акцентує на генетичному взаємозв'язку людини зі своїм Родом, рідною землею, Батьківщиною. Тому один із протагоністів М. Дочинця говорить, що не сама земля йому дорога, а «те що в ній і на ній – дідизна наша» [4, 129]. Топос дому (хати) сприймається героями М. Дочинця як Свій простір і має пріоритетне значення у процесі самоідентифікації особистості: «Тут ти людина Дому. Домар. Це твоя земна яскина, твоє благодатне обітування. В такому домівстві гарно народжуватися і не страшно вмирати» [4, 138]. Поняття «смерть» асоціюється у героїв із віддаленням від рідного простору: «Це коли

тебе виносять зі свого дому ногами вперед, аби ти ніколи більше сюди не вернувся. Чужі люди виносять. Забирають від дому, від рідних, від самого себе» [4, 117]. Авторське бачення ідеї дому найяскравіше представлено у романі «Горянин. Води Господніх русел», в основі якого – боротьба людини зі стихією за простір, що належав його Родові протягом багатьох поколінь. Під загрозою руйнування опиняється не тільки будівля, двір, а й «берег із могилами, в яких захований скарб роду і лад старовіку» [4, 272]. Збереження Свого простору стає для Старого виявом поваги до пам'яті рідних, святим обов'язком.

М. Дочинець зображує дім як універсальну категорію, зменшену модель Усесвіту, антропоцентричне поняття [8], символ духовності: «Дім твій – твоє животворне притулище, яке кріпить сили і множить старання, і є надійним схроном твоїх надбань» [5, 136]. У романах письменника топос хати (дому) антропоморфізується: «Вона й схожа була на жінку. На розповнену, порідну жінку, готову пригорнути до лона доброжиток світу. Вона радо приймає пожилця, як мати дитину» [4, 137]. Символічного значення набувають також окремі частини дому. Наприклад, важливий поріг, адже це «кордон оселі, який із дохристиянських часів відігравав важливу роль; це межа родинного вогнища, його захист, оберіг від злих духів» [2, 133]. М. Дочинець, зображуючи житло, подає детальну інформацію про комплекс народних звичаїв, традицій, свят, обрядів тощо.

Ю. Лотман уважає, що справжній дім упізнається за «атмосферою інтелектуального затишку» культурної духовності, яку створює інтер'єр та речі домашнього вжитку [11]. У прозі М. Дочинця життєвий простір дому формує «духовний і душевний лад, що виражає себе в упорядкованості речей» [цит. за: 13]. Родинний затишок у романах відтворюється за допомогою елементів інтер'єру: печі, комину, вікна, ліжку, скрині, столу, стільцю тощо. Значення мають також явища, пов'язані з життєдіяльністю людини, наприклад, дим – «віддих людського житла, добрий дух хижі» [5, 6]. У романі «Горянин. Води Господніх русел» письменник акцентує на сакральному значенні хліба в житті верховинця («божий дар» [4, 49]) і використовує його як маркер Свого простору: «Зате де б не був, він був наче дома, бо мав при собі головну домашню їжу –

хліб» [4, 51]. У свідомості Горянина образ хліба неподільний від спогадів про померлу матір: «Нагрита на сонці дуплиста верба кислуватого пахла хлібною причиною. Старий примружив очі і крізь серпанок часу проявилася худенька жінка в білому фартусі» [4, 49]. На підсвідомому рівні протагоніст розуміє: щоб знову відчутти відгомін родинного затишку, йому необхідний хліб. Письменник зображує процес приготування хліба як священнодійство, виконуючи яке, потрібно дотримуватися неписаних правил поведінки: умитися, вдягнути білу сорочку, проказати молитву «Отче наш», вимішувати правицею проти годинникової стрілки, випікати по сім хлібин на кожен день тижня тощо [4, 49–50; 7, 69–70].

Моделюючи головний осередок життєдіяльності – дім, письменник дотримується не тільки народних традицій, а й акцентує на впливі індивідуальних особливостей героїв на його впорядкування. У романі «Світован. Штудії під небесним шатром» автор подає детальний опис світлички, у якій живе дід Ворон: «... дубове ліжко, застелене синьою солдатською ковдрою; замість подушки обтягнуте рядниною полінце; під ліжком у ночвах насипом сіріла сіль; два образи на стіні; масивний стілець із довгою домотканою сорочкою на спинці; <...> підлога, як і скрізь, глиняна, чисто підметена; стіни тиньковані, але в них густо вмазана солома <...> з умеблювання – єдина самочинна ясенева шафа зі стосами прошитих паперів за склом. Я не одразу збагнув, що це книги» [7, 28–29]. Наведений уривок демонструє аскетичний спосіб життя героя, мінімальні вимоги до життєвого простору. Цей стоїцизм допомагає виживати Андрію Ворону й іншим героям М. Дочинця в екстремальних умовах дикої природи, таборів Сибіру, заробітчанських бараках тощо.

У прозі М. Дочинця життєвий простір дому містить об'єкти, які мають психологічний вплив на мешканців. У романі «Горянин. Води Господніх русел» художньо представлено зв'язок між людиною і речами – об'єктами рідного оточення: «Щось аж стислося йому під дихом, коли вложив руку в оту купку. Речі, як окрушини часу, підсилили в ньому почуття проминушності, своєї сирітливості. <...> Тепер здавалося, що в них живуть їх душі. І там їм любо й затишно» [4, 184]. Предмети виступають рушійними чинниками сюжету, викликають у персонажів сильні емоційні почуття

(сум, самотність, біль втрати), примушують пригадувати минуле тощо. Наприклад, у романі «Мафтей. Книга, написана сухим пером» протагоністові вдається повернути зниклих дівчат, завдяки прихованому енергетичному зв'язку людини зі Своім простором. Щоб допомогти отямитися від гіпнотичного впливу, Мафтей приніс кожній з них «прилюбну річ», «родиму цяцьку», яка повинна активізувати пам'ять: «Я ніс їм крихти їхнього доміства. Бо що може бути дорожче в чужині» [6, 294]. Отже, об'єкти рідного оточення допомагають ідентифікуватися і подолати дезорієнтацію у параметрах Чужого простору.

Роман «Горянин. Води Господніх русел» має приклад сприймання Свого простору як Чужого. Після лікування, яке тривало півтори місяці, Старий повернувся додому і відчув неможливість ідентифікувати генетично рідний простір як Свій: «Те, що відкрилося його погляду, не було його звичним двором. Дві смєрки, вивергнуті з корінням, покрили двір навхрест. Хвоя їх уже побуріла, і між пагіллям чорніла потрошена стріха. Хижа вищирялися битим склом вікна. Двері шарпав вітер, і звук цей могильним протягом перейшов через груди старого» [4, 9]. Горянин без дружини відчуває себе у рідному домі «чужим, дочасним пожилцем» [4, 201]. Щоб адаптуватися до нових умов життя, герой віддає свої духовні й фізичні сили, захищаючи дім від руйнування.

У творчості М. Дочинця образ дому, окрім локального, набуває й символічного значення. Семантичне наповнення поняття «дім» як комфортне й захищене місце переноситься на топоси *ліс, гори, ріка*: «Навіть у дикій пущі вчувається якась розрідженість, обжитість простору, коли наближаєшся до людського житла» [3, 182]. Роман «Вічник. Сповідь на перевалі духу» розповідає про феноменальну здібність Андрія Ворона адаптуватися до умов природного середовища. Опинившись наодинці з природою, протагоніст починає відшукувати знайомі елементи флори і фауни, деталі ландшафту: сік берези нагадує дитинство, обриси скелі – обличчя діда тощо. За час багаторічного вимушеного усамітнення у лісі герой зумів активізувати знання про світ, отримані у процесі родинного виховання і упорядкувати новий життєвий простір: «Наплив споминів про доміство зігрів мою вихолоджену в блуканнях душу. І тут же блиснув у голові неспогаданий здогад: а що коли

се мій другий дім?» [3, 23]. У романі «Горянин. Води Господніх русел» топос Ріки набуває ознак Свого простору: «Вона несла незбагненну присутність дому, рідної обжитої царини, прибитої до дикої гори теплими п'ятами його прашурів і його мізерними спритними ноженятами» [4, 76]. Самобутність світочуття героя виявляється у ставленні до Ріки як до живої істоти, з якою він ділить навколишнє середовище, адже «тут, у тісній близькості, були їх родові гнізда – його і Ріки. Це їх мирило, зближувало й ріднило» [4, 15]. Пристосування до суворих умов навколишнього середовища виявляється можливим, адже герої М. Дочинця «дивилися на світ природи очима людини, яка є складовою світу», – зауважує Л. Горболіс [1, 129]. Аналізуючи у поважному віці своє минуле, Андрій Ворон висновує: «Де б ти не був, ти дома. Тому, що світ сей – для тебе. Якщо прийматимеш його в себе таким, яким він є, світ ніколи не буде до тебе ворожим. Бо хіба чоловік хоче бути ворогом сам собі?» [7, 63]. Розуміння свого місця у навколишньому середовищі, правильне використання природних ресурсів указують на високий рівень екологічної культури протагоністів письменника.

Маркери Чужого простору (анти-дому) в прозі М. Дочинця мають місця, які фізично й духовно позбавляють людину волі: тюрма, табори НКВД, гетто, заробітчанські бараки тощо. Ворожому простору протиставляється природне середовище, з яким органічно співіснують герої письменника, просто дихають волею, «розкішшю самотности. Вбрав у себе призабуту музику лісу. Душа моя знову була на місці» [3, 219]. У романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу» письменник подає лаконічний, проте змістовний опис карцеру, в якому опинився герой: «На стіні, як сталактити, замерзли бурульки, під ногами теж крига. За постіль правила вузька лавиця. І все. Замість вікна – вічко тюремника. Скриня мерця» [3, 211]. Андрій Ворон називає її келією і сприймає ув'язнення з чернечим терпінням. Щоб вижити, починає наслідувати світ природи («Я стулювався на дощі, як гусінь, і уявляв, що обертаюся в тверду лялечку мотилі, якій не дошкуляють ні холод, ні голод, ні муки чекання» [3, 211]), апелює до духовних надбань українського народу – пісні та молитви. Завдяки винятковим моральним якостям, вірності народним традиціям, прагненню

духовного самовдосконалення, герої М. Дочинця виявляються здатними адаптуватися до Чужого простору (анти-дому).

Образ дому в романах М. Дочинця представлений: по-перше, як локальний простір, частина створеного автором художнього світу, осередок життєдіяльності; по-друге, як невід'ємна частина внутрішнього простору, що символізує психологічний стан комфорту, захищеності, духовної рівноваги тощо. Хронотопічна модель Свій/Чужий простір допомагає художньо відтворити психологічний портрет героїв М. Дочинця: високий рівень їх інтелектуального розвитку, здатність швидко вчитися, а також увиразнити наполегливість, емоційність, самокритичність персонажів тощо. Кожен із них пройшов складний шлях духовного самовдосконалення, продемонстрував уміння виживати в екстремальних життєвих ситуаціях, виявив високий рівень екологічної культури. Уважаємо перспективним застосування хронотопічного аналізу для подальшого дослідження художнього представлення топосів *ліс, гора, ріка, дорога, село, місто* у романах «Вічник. Сповідь на перевалі духу», «Світован. Штудії під небесним шатром», «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії», «Мафтей. Книга, написана сухим пером» М. Дочинця.

Список використаних джерел

1. Горболіс Л. Екокультурний вектор образу головного героя роману Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел» / Л. Горболіс //

- Філологічні трактати. Том 9. — 2017. — № 2. — С. 124—132.
2. Горболіс Л. Теорія літератури і методологічний дискурс: навчальний посібник для студентів-філологів / Л. Горболіс. — Суми : Мрія-1, 2014. — Ч. 1. — 208 с.
3. Дочинець М. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Роман / М. Дочинець. — Мукачєво : Карпатська вежа, 2013. — 280 с.
4. Дочинець М. Горянин. Води Господніх русел. Роман / М. Дочинець. — Мукачєво : Карпатська вежа, 2013. — 312 с.
5. Дочинець М. Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії. Роман / М. Дочинець. — Мукачєво : Карпатська вежа, 2016. — 332 с.
6. Дочинець М. Мафтей. Книга, написана сухим пером. Роман / М. Дочинець. — Мукачєво: Карпатська вежа, 2016. — 352 с.
7. Дочинець М. Світован. Штудії під небесним шатром. Роман / М. Дочинець. — Мукачєво : Карпатська вежа, 2014. — 232 с.
8. Дубровська А. Опозиція «Дім»/ «Антидім» у романі В. Винниченка «Хочу!» [Електронний ресурс] / А. Дубровська — Режим доступу: <http://book.net/index.php?p=achapter&bid=10347&chapter=1>.
9. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова: монографія / Н. Копистянська. — Львів : ПАІС, 2012. — 344 с.
10. Лотман Ю. Дом в «Мастере и Маргарите» // Семиосфера / Ю. Лотман. — С.-Петербург: Искусство, 2004. — 704 с.
11. Лотман Ю. Художественное пространство в прозе Гоголя / Ю. Лотман // В школе поэтического слова: Пушкин, Лермонтов, Гоголь. — М. : Просвещение, 1988. — С. 251—293.
12. Стрих В. Дом и бездомность / В. Стрих // Ступени. — 1997. — № 10. — С. 70—77.
13. Турган О. Універсалія дому в драматургії Лесі Українки / О. Турган // Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету. — Запоріжжя, 1999. — Вип. V. — С. 207—219.

HELENA ISHCENKO

Sumy

ARTISTIC VINTERPRETATION OF THE TOPOS HOME IN NOVELS BY MYROSLAV DOCHYNETS

The article is devoted to the study of the specificity of the artistic image of the topos home in the novels by M. Dochynets. It is determined that the image of the home in the novels by M. Dochynets is presented as a local space and as a symbol of psychological comfort, security, spiritual balance; the peculiarities of the artistic realization of the chronotopic model of Own / Alien space in the creation of a psycho-portrait of heroes are analyzed.

Key words: topos home, anti-home, Own/Alien space, psycho-portrait of heroes, novel.

ЕЛЕНА ИЩЕНКО

г. Сумы

ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ТОПОСА ДОМ В РОМАНАХ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦА

Статья посвящена исследованию специфики художественного изображения топоса дом в романах М. Дочинца. Доказано, что образ дома в романах М. Дочинца представлен как локальное пространство и как символ психологического комфорта, защищённости, духовного равновесия; проанализированы особенности художественной реализации хронотопичной модели Своё/Чужое пространство в создании психопортрета героев.

Ключевые слова: топос дом, анти-дом, Своё/Чужое пространство, психопортрет героя, роман.

Стаття надійшла до редколегії 16.10.2017